

ТЕМІРДІ ЖҰМСАРТҚАН АНА

Бар нәрсені жеңетін тірліктің бұлағы – әйел-ананы мақталық!

Бұл жерде сөз Темір туралы. Өмірінде жаудан жеңіліп көрмеген сайыпқыран, жұлдызы онынан туған ақсақ барыс туралы. Гәуірлер оны Темірлан деп атаған. Бүткіл дүниені қиратамын деген ойы болған адам туралы сөз болмақшы. Ақсақ Темір жер үстінде елу жыл жүрді¹. Елу жыл бойына пілдің аяғы құмырсқаның илеуін таптағандай, оның темір аяғы талай шаһарларды, мемлекеттерді таптады. Оның жүрген жолдарынан жан-жаққа адам қаны қызыл өзен болып ақты. Жеңілген елдердің сүйегінен биік мұнаралар жасады ол. Күш сынасып, ажалменен жекелесіп, тірлікті қиратты ол. Ұлы Жәңгірді алғаны үшін ажалдан кек алмақшы болды. Құтырған Темір ажалдың асын тартып алмақшы болды. Ажал малғұн аштан, азадан өлсін деді ол. Шын халқын жеңіп қайтып келе жатқан Темірді, оның Жәңгір ұлы өлген соң, Самарқан халқы қара салып, бастарына күл-топырақ сеуіп қарсы алған күннен бастап қайсар Темір Отырарда ажалменен айқасып, ажал оны жыққан сағатқа шейін отыз жыл бойына бір езу тартып күлмеді. Осылай отыз жыл бойына жұмған ернін бір ашпай, өмір бойына ешкімге бас имей, тірі жанды жүрегі аяу дегенді білмей өмір сүрді Темір.

Ажал оның алдында бас иетін – жалғыз күшті, әйел-ананы мақталық! Бұл жерде ана туралы бір шындық айтылмақшы. Жерді қанға тұншықтырған болат Темірдің, ажалдың әрі қызметкері, әрі құлы Темірдің сол ананың алдында бас иіп, кішірейгені айтылмақшы бұл жерде. Өңгіме былай болған.

¹ Ақсақ Темір 1333 жылы туған, 1404 жылы өлген (Басқарма).

Ақсақ Темір Қанығұлдың әдемі алабында сауық құрып жатыр еді. Қалың бұлттай гүлдер жапқан Қанығұлдың алабын Самарқанның ақындары «гүлдердің махаббаты» деп атаушы еді. Бұл алаптан зор шаһардың заңғар мұнаралары, мешіттердің заңғар күмбездері көрініп тұрушы еді.

Жабылған кең желеуіш сықылданып сол алапта бәрі де жауказын гүлдей он бес мың отау-шатыр құрылған. Әр шатырдың үстінде әуелеп тұрған гүлге ұқсап жүздеген жібек жалау желкілдеп тұр. Сол шатырдың ортасында, күндердің ортасында тұрған ханшадай Ақсақ Темір Көрегеннің шатыры тұр. Бұл шатыр төрт бұрышты, кендігі жүз адым, биіктігі үш найза. Ортасында адамның жуандығындай он екі алтын бағана бар. Төбесінде заңғар күмбез. Шатыр қара, сары, зеңгір түсті жол-жол жібектен тігілген. Көкке көтеріліп кетпес үшін бес жүз қызыл баумен жерге бекітілген. Төрт бұрышында төрт күміс қыран құс тұр. Ал күмбездің астында, шатырдың дәл ортасында бесінші қыран отыр. Бұл қыран хандардың ханы, өмірінде жаудан жеңіліп көрмеген Ақсақ Темір Көрегеннің өзі еді. Үстінде аспан түсті жібектен тігілген кең киім. Ол киімге меруерт себілген. Себілген өңшең әр меруерт бес мыңнан аса қоймас. Иә, аса қоймас!.. Оның ақ шашты аруақты басында ақ бөрік, ақ бөріктің шошақ төбесіне қып-қызыл жақұт орнатылған. Шошақ төбе тоқтаусыз шайқалғанда қанды көзі әлем біткенді ішіп-жеп бара жатқандай болады.

Ақсақтың беті мың рет қанға малынып, тот басқан жалпақ сапы сықылды. Көздері қысық болса да, бар нәрсені көретін қырағы. Бұл қысық көздердің оты қояншық ауруды өлтіретін, гәуірлер оны зұмырт деп атайтын. Арабтың сүйген тасы зуфаржәттің салқын сәулесіне ұқсайды. Ханның құлақтарында сұлу қыздың ерніне ұқсайтын цейлонның қып-қызыл жақұттарынан жасалған сырғалар.

Жерде баға жетпес кілемдердің үстінде шарапқа толып үш жүз алтын құмыра һәм хандардың сауығына керек

басқа түрлі заттар самсап тұр. Темірдің артында сырнай-кернейшілер отыр. Жанында қатар отырған тірі жан жоқ. Төменде, аяқ жағында туысқандары, хандар, бектер, қолбасылар отыр. Ханға жақын Кермани отыр. Өзі мас. Кермани ақын еді. Жаһанды қиратқан жиһангер Темірдің бір уақытта:

– Кермани! Әгәр мен сатылатын болсам, сен маған қанша берер едің?– деген жер жүзіне қорқыныш пен өлім себушінің сұрағына:

– Жиырма бес әскер берем,– деп жауап берген екен.

– Мынау не дейді? Бұл менің белбеуімнің ғана бағасы ғой!– деп таңғалып, Темір ақырыпты.

– Мен сол белбеуімді ғана ойлап отырмын. Сен өзің түкке тұрмайсың,– депті Кермани.

Хандардың ханымен, жер жүзіне жауыздық һәм қорқыныш себетін адаммен ақын Кермани осылай сөйлесетін еді. Темірдің атағынан шындықтың досы ақынның атағын артық көрелік біз!

Жалғыз-ақ Тәңірісі бар, ол Тәңірісі – сұлу айтылған шындықтың тура сөзі болған ақындарды мақталық біз! Шын ақындардың жалғыз Тәңірісі – сұлу айтылған шындықтың тура сөзі ғой!

Солай, Ақсақ Темір Қанығұлдың алабында сауық құрып жатты. Халық маз-мейрам болып, есалаңданып, өткен-кеткендерді, жорықтарды, әрнелерді еске алып, ханның шатырының алдында сырнай-керней гүрілдеп, халық шуылдап ойнап жатты. Шұп-шұбар киінген сансыз сайқы-мазақтар секіріп, балуандар күресіп, ойыншылар да денелерінде бір тал сүйек жоқ сықылды иіліп, майысып, арқанда ойнап, батырлар адам өлтіруге бәсекелесіп, найзаменен сайысып, біреулерін қызыл, біреулерін жасыл түске бояп, біреулерін қорқынышты, біреулерін мазақ қылып, пілдерді шығарып, халық маз-мейрам болып жатыр. Тап

сол сағатта – Темірдің ерлері Темірден қорыққаннан, Темірдің атағының айбатынан, жорықтан қажудан, шараптан, қымыздан мас болып отырған тап сол есалаң сағатта – ың-жыңның ішінен, бұлт ішінен шыққан нажағайдай сұлтан Баязитті жеңген жауынгердің құлағына қыранның саңқылдағанындай бір әйелдің айқайы келді. Өлімнен аза шеккен, сол азаның кесірінен адамзатқа һәм барлық тірлікке қатал болып кеткен Темірдің жанына таныс дауыс еді бұл.

– Мынау зарлы дауыс кімдікі екен, біліңдер!– деп бұйрық қылды Темір.

Шабармандар келіп айтты:

– Үсті-басы шаң, жалба-жұлба бір қатын, өзі есалаң сықылды. Арабша сөйлейді. «Ханға жібер, үш ықылымның ханына жібер!» – деп қасарып тұр.

– Алып келіңдер!– деді хан.

Ханның алдына әйел келді. Жалаң аяқ, үстінде күн жеп қойған киімдердің жалба-жұлбасы шыққан, жалаңаш төсін жабу үшін қара шашы тарқатылған. Беті мыс сықылды, көздерінде қайрат бар. Ақсаққа созылған қара қолы дірілдемейді.

– Сұлтан Баязитті жеңген сенбісің?!– деп сұрады әйел.

– Иә, мен! Мен оны да жеңгенмін. Басқа талайды да жеңгенмін. Әлі жеңуден қажығаным жоқ. Сен не айтпақшысың, әйел?

– Тында!– деді әйел.– Сен талай істі істесең де құр адамсың. Ал мен анамын! Сен өлімге қызмет қыласың, мен өмірге қызмет қыламын. Сен менің алдымда жазалысың. Міне, мен саған сол жазанды жу деп келіп отырмын. Маған жұрт сенің ұраның «күш – әділдікте» деген деп айтты. Мен бұған нанбаймын. Бірақ сен маған әділ болуға міндеттісің. Неге десең – мен анамын!

Әйелдің шанышпа, сорақы сөздерінің артындағы жасырын күшті сезгендей хан ақылды еді. Ол айтты:

– Отыр да, сөйле! Мен тындаймын!

Әйел кілемнің үстіне, хандардың қатарына ыңғайланып отырып, мына әңгімені айтты:

– Мен Салдырне деген жерденмін. Ол алыста, айдалада, оның қайда екенін сен білмейсің! Менің әкем де, ерім де – балықшы. Ерім бақытты еді. Сондықтан сұлу еді. Оны бақытқа қандыратын мен едім. Менің бір ұлым бар еді. Жер жүзінде ең сұлу ұл сол еді.

– Менің Жәңгірім сықылды, – деп күбірледі қарт қыран.

– Ең сұлу, ең ақылды менің ұлым алтыға келгенде, жағаға теңізде жүретін мұсылман қарақшылары келіп, әкем мен ерімді һәм басқа көп адамдарды өлтіріп, сол ұлымды алып кетті. Міне, төрт жыл болды, жерді шарлап сол ұлымды іздеп жүрмін. Мен енді білем. Ұлым қазір сенің қолыңда, неге десең, Баязиттің қолы қарақшыларды ұстап алған. Сен Баязитті жеңіп, оның барлық затын алғансың. Енді, сен, менің ұлымның қайда екенін білуге міндеттісің, ұлымды өзіме тапсыруға міндеттісің!

Халықтың бәрі күліп жіберді:

– Мынау есалаң ғой! – десіп, Темірдің хандары мен достары, бектер мен қолбасылар күлісті. Бірақ әйелге қоңыр салқын түспен Кермани қарап тұрды. Таң қалып Темір де қарап тұрды.

– Бұл ана болғандығынан есалаң ғой, – деп күбірледі мас ақын.

Жаһанның жауы Темір айтты:

– Әйел! Сонау жат жерден, дарияларды, өзендерді, тауларды, ормандарды өтіп, қалай келдің сен? Саған аңдар қалай тимеді, көбінесе аңдардан жауыз болатын адамзат қалай тимеді? Қолда күш бар шағында жауға тастамайтын қорғансыздардың жалғыз досы – қару да жоқ қой қолыңда! Саған нануым үшін, таңқалуым сені ұғуға кесел болмас үшін маған осылардың бәрін білу керек.

Қандай берік бөгеу болса да, махаббаты аттап өтетін, барлық жаһан емшегін емген әйел-ананы мақталық! Адамның бар жақсылығы күннің сәулесі мен ананың ақ сүтінен келеді. Бізге өмірді сүйгізетін осылар.

Әйел Темірге айтты:

– Жолда бір ақ дарияға ұшырадым, дарияда арал көп екен. Балықшының қайықтары да көп екен. Сүйгенімді іздесең, жел оныңнан шықпай ма?! Дарияның жағасында тұрып өскен адамға өзеннен жүзіп өту оңай ғой... Таулар? Мен тауларды байқағаным жоқ...

Сол жерде мас Кермани масайрап кетіп, соғып жіберді:

– Сүйген жанға тау дегенің дала ғой...

– Жолда орман болды ма дейсің ғой... Иә, болды. Орманда қабан, аю, сілеусін һәм құт ұшырып, ылғи жер сүзіп жүретін бұқалар ұшырады. Екі қабат маған барыс қарады. Көздері сенің көздеріңдей еді. Бірақ аңдардың да жүрегі бар ғой. Мен олармен сенімен сөйлескендей сөйлестім. Олар менің ана екендігіме нанды. Аяғандары емес пе, күрсініп теріс қарап кетті. Сен аңдардың өз балаларын сүюін, сол балалардың тірлігі мен азаттығы үшін олардың жауларымен алысуын сен білесің бе?

– Солай, әйел!– деді Темір.– Мен білем, аңдар, көбінесе, адамдардан күштірек сүйіп, жауларымен адамдардан гөрі табандырақ алысады.

– Адамның бәрі – анасының баласы ғой,– деді әйел балаша. – Неге десең, әйелдің жаны жүз есе бала ғой.

Әйел айтты:

– Әркімнің анасы бар ғой. Арам да, кімнің болса да ұлы ғой, қарт-ау, білесің бе сен? Сені де бір нұсап әйел тапқан. Тәңіріңе танданарсың, анаңнан сен де танбайсың, қарт!

– Солай, әйел!– деді көтеріліп ер ақын Кермени.

– Солай. Өңкей бұқадан бұзау тумайды. Күнсіз гүл гүлдемейді. Махаббатсыз бақыт болмайды. Әйелсіз махаббат болмайды. Анасыз ақын да болмайды, ер де болмайды.

Әйел тағы айтты:

– Бер баламды өзіме. Неге десең, мен – анамын, сүйемін ұлымды...

Әйелге құлдық ұралық! Мұсаны, Мұхаммедті, зор пайғамбар Исаны тапқан сол әйел ғой. Жауыздардың Исаны өлтіргені рас. Бірақ, Шарафатдин айтқандай, ол тірілмек. Шам да тірілмек!

Бізге қажымас қыран тауып беретін – әйел. Анаға құлдық ұралық! Аристотель сол әйелдің ұлы, Фердауси, балдай тәтті Сағди, у қосылған шараптай Омар Хайям, Ескендір мен Соқыр Ғұмар – осылардың бәрі сол ананың балалары, бәрі ананың сүтін ішкен. Бойлары бетегеден аспайтын күндерінде солардың әрқайсысының қолдарынан ұстап, жетектеп өмірге кіргізген сол ана. Өмірде ауызға аларлық барлық әр зат сол аналардан.

Қалаларды қиратқан ақ шашты алып ойға кетті. Ақсақ Жолбарыс, Темір Көреген ұзақ үндемей отырды. Біраздан соң, барлық халыққа былай деді:

– Мен, Тәңірі құлы Темір, тиісті сөзді айтамын! Мен өмір сүрдім, өмір бойына табанымның астында қара жер күңіреніп келді. Осы қолыммен отыз жыл бойына ажалдың егінін қиратып келемін. Қиратуымның мәнісі сол – мен ажалдан ұлым Жәңгірдің кегін алмақпын. Ажал малғұн менің жүрегімнің күнін сындырды ғой... Менімен жауларым өздерінің хандықтары – қалалары үшін алысты. Бірақ ешкім, еш уақытта адам үшін алысқан жоқ. Адамның менің көзімде бағасы да болған жоқ. Адам деген не? Менің жолымда неге тұр ол? Оны мен білгенім де жоқ. Міне, мен – Темір, жеңген соң, Баязитке мынау сөзді айтқанмын: «А, Баязит, байқайсың ба, патшалық та, адам да Тәңірінің алдында түк емес екен. Қарашы, Тәңірі әкімшілікті екеумізге беріпті. Сен – қыли, мен – ақсақ!» Баязитті маған кісендеп алып келгенде, Баязит кісеннің салмағына шыдай алмай

тұрғанда, осылай деп едім мен оған. Мен бақытсыздыққа ұрынған Баязитке қарап осылай деп, өмірдің ескі жұртқа шығатын жусандай ащылығын сездім.

Мен – Тәңірі құлы Темір – тиісті сөзді ғана айтамын. Міне, менің алдымда бір әйел отыр. Мұндай әйелдер сансыз ғой. Осы әйел маған бұрын білінбеген сезімдер оятты. Ол маған өзінің теңіне сөйлегендей сөйледі. Және өтінбейді! Бұйырады! Ұқтым мен хәм көріп отырмын – бұл әйелдің неліктен осынша қайратты екенін. Ол сүйеді. Оның ұлының қалай жүз жылдар бойына сөнбейтін жалын туатын тірліктің бір ұшқыны екенін оған осы махаббат білгізіп отыр ғой. Пайғамбардың бәрі бала болмап па? Ерлердің бәрі әлсіз нәресте болмап па? Оң көзімнің нұры Жәңгірай, кім біледі, сенің маңдайыңа тағдырда жерді жылытып, жерге бақыт себу жазылған шығар-ау? Мен жерді қанға тұншықтырдым, қанға бөккен жер іркілдеп тұр ғой!..

Талай елдерді еңіреткен ер тағы бірталай үндемей ойлап отырып, ақырында былай деді:

– Мен – Тәңірі құлы Темір – тиісті сөзді ғана айтамын! Қазір үш жүз адам аттанып, маған қараған жердің бәрін кезіп, мынау әйелдің ұлын тапсын. Әйел осында күтеді. Онымен бірге мен де күтемін. Кімде-кім баланы алдына мінгізіп алып келсе, ол адам бақытқа жетеді. Бұл сөзді Темір айтып отыр. Осылай ма, әйел!

Әйел бетіне түскен қара шашын қолымен қағып жіберіп, ханға қарап күлімсіреп:

– Солай, хан!– деді.

Сол уақытта қайсар қарт орнынан түрегеліп, үндемей әйелге басын ұрды. Сол уақытта ақын Кермани қатты қуанған бала сықылданып, мынау өлеңді соғып жіберді:

Көкте жәуһар сансыз жұлдыз жарқырап,
Жерде гүлдер гүл-гүл жайнар балбырап.

Қай жер сұлу жұлдыз, гүлді жырлаудан,
Сүю жыры – сұлу дейді әркім-ақ.
Талма түсте Күннен сұлу не десең,
Ғашық айтар: «Сүйгенім ғой, жан-шырақ!»

Қара түнде жұлдыз сұлу – білемін,
Алтын Күннен күндіз сұлу – білемін.
Маған барлық үлбіреген гүлдерден
Бота көзді бір қыз сұлу – білемін.
Сол жанымның бір жымыып күлгені
Күннен сұлу, көремін де күлемін.

Солай, талай сұлу-сұлу жырлар көп,
Бірақ жалғыз жырдай сұлу бір жыр жоқ.
Бұл сұлу жыр жырлар өмір бұлағын,
Бұл бұлағың – кіп-кішкене жүрек иесін
Бар адамзат жырлайды бір ана деп!..
Осылай деп жырлайды ақын Кермани.

Ақсақ Темір ақынға айтты:

– Солай, Кермани, әділдікті, шындықты айтуға сенін
аузыңды епті қылғаннан Құдай қателескен жоқ екен.

– Иә! Құдайдың өзі жақсы ақын ғой!– деді мас Кермани.

Әйел жымыып күлді. Хандар, бектер, қолбасылар хәм
басқа солардай балалар әйел-анаға қарап, бәрі де күлді.

Осы айтылғанның бәрі шын. Осы сөздердің бәрі ақиқат.
Осылардың бәрін өзіміздің аналарымыз біледі. Сұрандар,
олар айтады:

– Иә, осының бәрі шын! Біз ажалдан күштіректі! Жи-
ханға бір тоқтамсыз данышпандар, ақындар, ерлер тауып
беретін біз. Жиһанға барлық жақсылықты себетін біз. Иә,
ажалдан күштіміз біз!– дейді олар.